

BORSA GEDEON:

SEBASTIAN PAUSCHNER, AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGON MEGJELENT ORVOSI MUNKA SZERZŐJE ÉS NYOMTATÁSBAN KIADOTT MUNKÁI¹

A szöveget és annak digitalizálását ellenőrizte: Gazda István

Sebastian Pauschnertől Szabó Károly csupán egy művet közölt: 'Libellus de remediis adversus luem pestiferam. Cibinii, 1550'. Miután ezt a Magyarországon elsőnek nyomtatott orvosi könyvet valójában német nyelven és címmel 1530-ban készítették Nagyszebenben, továbbá Pauschnernek Krakkóban 1513-ban megjelent számtankönyvecskéjéről csupán egy alig ismert cikk adott eddig hírt a magyar irodalomban, indokoltnak látszik, hogy a természettudományok e korai hazai művelőjéről és munkáiról ismereteinket az alábbiakban összefoglaljuk.

1. Révész Béla Pauschner életrajzi adatait csak 1528-ig vezette vissza. Az említett krakkói nyomtatvány ezután több adattal megvilágítja származását, családi körülményeit stb., de életével kapcsolatban tisztázatlan kérdések még így is bőven maradnak.

Az említett számtankönyv előszavát Pauschner Krakkóból „ex contubernio Hierosalemico” keltezte 1513-ban. Ebből Divéky Adorján joggal arra következtetett, hogy Krakkóban az egyetemet látogatta.

Minden valószínűség szerint Pauschner az, akit 1509-ben a krakkói egyetem anyakönyvébe így jegyezték be: „Sebastianus Fabiani de Levczovia”. Az atyai néven kívül, amelyre az alábbiakban térünk még vissza, a bejegyzés időpontja is jól megfelel, hiszen könyvecskéje megjelentetésekor Pauschner nyilván tanulmányai végén állhatott. Ennek alapján születési évét 1490–1495 tájára helyezhetjük.

A kis munka előszava így kezdődik: „Sebastianus Pauschner Lewtschowianus Ingenuo Gregorio Germano suo adolescentulo.” Már Josef Trausch közölte Gregorius Pauschnerről, hogy 1539-ben Bécsben járt el a szepességek nevében. Felvetette egyben annak lehetőségét is, hogy Sebastian rokonságban állt ezzel a családdal. Révész Béla ezt megtoldotta azzal, hogy az említett Gregorius talán az apja volt szerzőnknek. Az előszó alapján igaza volt tehát Trauschnak: Sebastian valóban szepességi származású, pontosabban lőcsei, az említett Gregorius ellenben nem apja, hanem öccse volt.

A Pauschner család jelentős szerepet játszott Lőcse közéletében. Hain Gáspár krónikája szerint Fabian Pauschner három ízben is (1500, 1507, 1518) a város bírása volt. Évtizedeken át viselt közhivatalt, és 1526-ban idős kora miatt vált ki a tanácsból. Feltehetően az ő fia volt az említett Gregorius és Sebastian, amit az említett egyetemi bejegyzés is megerősíteni látszik. Gregorius 1531-től szerepel Lőcse tisztviselői között. Gyakran igen fontos küldetésben járt Bécsben mind Lőcse, mind a szabad királyi városok nevében. Gregoriusról még azt tudjuk, hogy 1556 októberében már nem élt. Sebastian Pauschner családjáról ezeken kívül ugyancsak az említett előszóból még azt is megtudjuk, hogy leánytestvérei (sororculae)

is voltak otthon.

Sebastian mindkét művén „Pauschner”-nak írta családi nevét, amelyet mai helyesírással Pauschnernak írunk át. Megkockáztatható az a feltevés, hogy a család Lőcsére az ugyancsak szepességi Bauschendorfból (Bussóc – Bušovce) származott, és nevük is oda vezethető vissza. Az utolsó kétszáz év irodalma azonban ezt a családi nevet igen sok formában közölte: pl. „Bauzner”-t írt Bod Péter és Benkő József, „Bausner”-t Horányi Elek és

Weszprémi István, „Bauszner”-t Demkó Kálmán, „Pauszner”-t Révész Béla. Leginkább a „Pauschner-Bauschner” néveltérés volt az, amely félreértéshez vezetett. Így Szinnyi és Jugăreanu mindkét névforma alatt közölték Pauschner orvosi könyvét. A névvariánsokhoz tartozik az is, hogy Cornides Dániel, majd nyomában Bredeczky Sámuel az utónevet tévesen „Stephanus”-nak közölte.

1530-ban megjelent orvosi könyvében Sebastian Pauschner „der Sieben freyen Kunste und Artzney Doctor” címet viseli. Feltételezhetjük, hogy Pauschner a „hét szabad művészet” elsajátítására ment Lőcséről az onnan nem messze fekvő Krakkóba. 1513-ban, a számtankönyvecske megjelenésekor is ott tartózkodott. Az orvostudományokat azonban feltehetően valamelyik olaszországi egyetemen tanulhatta. Erre következtetett Révész Béla Pauschner orvosi munkájának egyes fordulataiból, így például az „Als ich zu Venedig bey Sant, Zacharia habe erfahren...” kifejezésekből. Sajnos, feltételezett olaszországi tanulmányairól sincs konkrét adatunk.

A pestis ellen írt könyvecskéjének egyes fordulatai azt is igazolják, hogy hívő katolikus volt, amit Soterius és nyomába Szinnyi is megerősített.

Pauschnerről a következő konkrét hírünk már Nagyszebenből van, ahol őt az ottani hivatalos városi feljegyzések szerint 1528-ban – élete végéig szóló megbízással – mint „physicus”-t alkalmazta a város. Fizetését évi 150 forintban állapították meg, amelyhez további tíz forint lakbér járult.

Pauschner nagyszebeni alkalmaztatása feltehetően azokra az élénk és régi kapcsolatokra vezethető vissza, amelyek a szepesi városokat éppen Nagyszebennel összekötötték. Ezen belül a Pauschner család ilyen jellegű összeköttetéseiről is tudunk: Fabian Pauschner 1516-ban Lőcse város küldöttként Nagyszebenben járt.

Nagyszeben városának e korban már fejlett közegészségügyére érdekes fényt vetnek azok az iratok, amelyek a városi kórház 1528. évi elszámolását, illetve az 1531. évi patika-leltárat tartalmazzák. Ez utóbbinak számunkra külön érdekessége, hogy az „in presencia... domini doctoris Sebastiani Pausneri phisici Civitatis Cibiniensis” zajlott le.

Ez egyben az utolsó biztos adatunk Pauschnerről. A nagyszebeni számadáskönyvekben Valentin Bonā 1538. április 13-án mint „doctori Sebastiano physico praedecessori suo” szerepel. A hivatalába élete végéig megválasztott Pauschner ekkor már halott lehetett. Elhunytának időpontjára – közvetett módon ugyan – de következtetni tudunk. Adatunk van arra ugyanis, hogy fia, Eucharion panasszal élt a nagyszebeni hatóságok ellen, mert a tanács apja fizetésének egy részével adós maradt. Miután ezzel kapcsolatban több mint hatéves szolgálatról történik említés, az 1528. évi hivatalba lépésétől kiszámítható, hogy halála 1533 végén vagy 1534 elején következett be.

Számos szakíró (Bod, Horányi, Weszprémi, Seivert stb.) tudni vélte, hogy Pauschner részben vagy egészben Brassóban tevékenykedett mint orvos. Miután nagyszebeni tevékenységének több írásos dokumentuma maradt reánk, legfeljebb részleges brassói működésre gondolhatunk. Azonban ennek sincs semmi bizonyítéka a XVI. század első feléből meglehetősen teljességgel reánk maradt brassói városi számadásokban. Feltehetően annak a kétségtelenül szoros brassói kapcsolatnak az alapján került be a köztudatba ez a vélt brassói tevékenység, amelyet a pestis ellen írt könyve előszava is bizonyít.

Pauschner Eucharion nevű fiáról már fentebb szó volt. További leszármazottjairól nem tudunk. Volt olyan vélemény, amely szerint az Erdélyben a későbbi századokban jelentős

szerepet játszott „von Baussern” család azonos Sebastian Pauschnerével. Mások viszont ezt az összefüggést a leghatározottabban tagadták.

A krakkói és a nagyszebeni nyomtatvány szerzőjének azonosságát, amelyet aligha vonhat valaki kétségbe, jól megerősíti az a kis összeállítás a használt súlymértékekről a nagyszebeni nyomtatvány végén, amely elárulja a szerző ebbéli jártasságát, amit az egész kis krakkói kiadvány is igazol.

2. Pauschner krakkói munkája a *'Linealis calculatio cum pulchris »documentis regulis ad monetā« cracouiensem diligenter suputata'* címet viseli. A negyedréti alakú, hét levélből álló nyomtatvány címlapján ezenkívül még egy „Octostichon ad Lectorē” nyolc sora található, a szerző vagy összeállító neve azonban itt szerepel. A címlap fenti szedett szövege érdekes, reneszánsz stílus fekete-fehér fametszetben foglal helyet. Ez a címkeret Florian Ungler krakkói nyomdájában az 1513. évben több alkalommal is felhasználásra került. A szalagfonatokból és indákból képezett keret alján két pufók angyalka ül: az egyik hallgatja, amint a másik trombitát fúj.

A címlap verzóján áll az az előszó, amelyet fentebb már idéztünk. A Sebastian Pauschner által Gregorius fivérének szóló eme sorokból megtudjuk, hogy Gregorius nemrég kérte bátyját, hogy tegye számára könnyebbé a számolás elsajátítását. E könyvet ugyan a mindennapi kereskedői gyakorlatnak szánta, a fentiek miatt mégis öccsének ajánlotta. Ezek alapján e kis mű összeállításaként Sebastian Pauschnert fogadhatjuk el, bár aligha eredeti alkotás.

A XVI. századi Lengyelország a matematika területén Európa élvonalába tartozott. A krakkói egyetem körül kialakult tudóskör számos tagja foglalkozott a XVI. század elején igen keresetté vált különböző számtankönyvek szerkesztésével, mind iskolai, mind kereskedelmi használatra. Pauschner összeállítása ez utóbbi kategóriába tartozik.

A tulajdonképpeni számtankönyvecske szövege a nyomtatvány 2–7. levelein foglal helyet. A tárgyalt szöveg jobb megértését három fametszet segíti. A kolofont – „Impressum Cracouię Florianū Ungleriū. Anno dñi 1513.” – a 7. levél rektóján találjuk. A megjelenés pontos datálásához az nyújt támaszt, hogy Ungler 1513 augusztusában társult a Strassburgból érkezett Wolfgang Lennel: Pauschner kis munkáját tehát még ez előtt nyomták.

A 7. levél verzóján – „Regula gñalis fractionū” címmel – Pythagoras táblázata áll.

E nyomtatványt a lengyel könyvészeti irodalom – szemben a magyarral – már több mint száz éve ismerte. A gazdag irodalom közül legbehatóbban Kopera tárgyalta e művet, amelynek szerzőjéről ő nem tudott semmit sem megállapítani. A lengyel könyvtárak a kiadvány több példányát is őrzik.

3. Szabó Károly Pauschnernek a pestis ellen írt művét *'Libellus de remediis adversus luum pestiferam'* címmel és *'Cibinii, 1550'* impresszummal közölte. Ha szemügyre vesszük Szabó Károly forrásait, amelyeket maga közölt, el kell ismernünk, hogy azok mind egyöntetűen ezeket az adatokat nyújtották. Az említett források írói közül e munkát azonban senki sem látta, adataikat egymástól vették át. Előkerült azonban néhány régebbi, csak kéziratban fennmaradt forrás, amely Pauschner könyvének megjelenési körülményeiről pontosabb tájékoztatást nyújt.

Seivert adta közre a Thomas Gemmarius 1529-ben Nagyszebenben nyomtatott nyelvtankönyvecskéjéről szóló híradást, amelyet ő Georg Soterius *'Transsilvania Celebris'* című kéziratából merített. Ugyancsak Soterius e kéziratára hivatkozott Seivert, amikor Pauschner orvosi munkáját – 1550-es évszámmal (!) – ismertette. Soterius művének egyik kéziratosa *'Lexicon Historico-Geographicum Transsilvaniae'* című másolatában a következők állnak: „Pauschner Sebastian der freyen Künsten und Artzney-Doctor hat A° 1530 ein Tractatzen von der Pest in deutscher Sprache geschrieben, und in Hermannstadt in 4to drucken lassen, war übrigens Catholisch.” Ugyanerről tudósít Fr. Teutsch is a következőkben: „Georg Soterius (†1728) schreibt in seiner Biblioth. Hung. et Transilv. (Manuskript in dem

Superintendential-Arch. in Hermannstadt) S. 275: Sebast. Pauschnerius septem lib. artium et medic. Doctor libellum Cibinii 1530 in 4-to edidit de pestilentia...”

Josef Trausch megállapította, hogy ezek az első nagyszebeni nyomda termékeire vonatkozó adatok nem is Soteriustól, hanem Martin Felmertől származnak, aki a kéziratba ezeket az adatokat utólag bejegyezte. Josef Trauschnak ezen túlmenően sikerült e híradásokat részben korábbi eredetre visszavezetnie. Az általa őrzött egyik kéziratban, amely egy 1659-ben Nagyszebenben tartott iskolai beszédet tartalmaz, a következők állnak: „A. 1529. 12. Febr. Monachi intra octiduum exire jussi sunt etc. Insuper et relictis artium studia florere ceperunt eodem tempore. Testis est libellus grammaticus eruditissimi Vri Thomae Gemmasi (!) Didascali hujus Scholae Cibinien, excusus anno Christi 1529 dedicatusque Generoso et nobili Joanni Pemfflinger filio Marci Pemfflinger Jud. Reg. Civitatis nostrae Cibi. Testis etiam est libellus de peste absolutissimus Doctoris Sebastiani Pauschneri Medici ordinarii Cibi. Testis sunt Libri dialectici aliorum authorum juridici, qui asservantur in Bibliotheca Scholarum.”

A fenti források azonban csak jóval megírásuk után váltak ismertekké. Közben Pauschner családnévének az előzőekben már ismertetett számos alakja mellett művének címe és nyelve is több változatban került közlésre. Szabó Károly latinnak tartotta a munkát, bár megjegyezte, hogy Seivert szerint németül jelent meg. Szinnyi úgy vélte megoldani e problémát, hogy egy német (1530) és egy latin (1550) kiadást tételezett fel. Miután a források címet nem közöltek, az egyes írók meglehetősen szabadon fogalmaztak ilyeneket. Így Horányi, majd nyomában Cornides és Bredeczky a 'De remediis adversus luen pestiferam', míg Weszprémi és Benkő a 'Tractatus de peste ejusque curatione' címet választották. Ez azután oda vezetett, hogy Demkó Kálmán a fenti címek alatt két különböző mű megjelenését tételezte fel.

Ha ezekhez a bizonytalanságokhoz hozzávesszük a megjelenés évében mutatkozó eltérést is (1530, 1550), valamint azt a tényt, hogy a műből eredeti példány nem került elő, nem csodálható, hogy egyre többen adtak hangot kételkedésüknek e mű, nyomtatvány megjelenését illetően.

Ilyen előzmények után kerül 1885-ben a nagyszebeni evangélikus egyház könyvtárába az a XVII. századi kolligátum, amelyben a Pauschner-féle mű betűhűnek tartható kézirat másolata található. A hazai tudománytörténet szempontjából rendkívül érdekes dokumentumot azután e kézirat másolat alapján Fr. Deutsch, majd Révész Béla ismertette. Révész a kis művet teljes terjedelmében és betű szerint közre is adta. Így módunkban állt ezt tanulmányozva bizonyos következtetéseket levonni, amit részben már az életrajzi adatok összeállítása során is megtettünk.

A mű címlapja a következőképpen hangzik: 'Eine kleine Unterrichtung: Wie Mann sich haben soll, in der Zeit der gütigen Pestilentz ... Doctoris Sebastiani Pauschnery. Gedruckt in der Hermanstadt durch M. Lucam Trapoldner im Jahr dess Herren 1530.' A kis munka előszava pedig így kezdődik: „Sebastianus Pauschnerius, der Sieben freyen Kunste und Artzney Doctor, wünschet den Nahmhafften Wohlweisen Herren Johanni Schirmer, Richter und Rahtleuten, und der Stadt Crohn, gnadt und friedt, In Christo Jesu unsern Herren.”

A nyomtatvány formátumát illetően a vélemények eltérők: egyesek (Felmer–Soterius stb.) szerint negyedré, mások (Bod, Gusbeth stb.) szerint nyolcadré. A nyomda feltehető primitívsége, valamint az évszám és más részletek vonatkozásában hitelesebbnek bizonyult forrás (Felmer–Soterius) miatt inkább a negyedré látszik valószínűbbnek.

A terjedelmet illetően forrásainkban még ennyi útbaigazítást sem lelünk. Az említett szöveggözlés azonban módot nyújt erre vonatkozólag bizonyos következtetések levonására. A kis munka szövege mintegy 50 ezer betűre terjed. Ennek elhelyezésére – figyelembe véve a korabeli nyomdatechnikát – kb. két és fél ív volt szükséges. Ha a címlap és a kolofon, valamint a fejezetek kezdésének levegősebb szedésére gondolunk, úgy három ívre becsülhetjük e kis kiadvány papírtérjedelmét, ami negyedré esetében 12 levélnek felel meg.

Hosszú időn keresztül a források 1550-ben jelölték meg e munka megjelenésének évét. Sőt, egyes források 1550 utánra tették: pl. Schwartz Ignác, majd nyomában Orient Gyula 1552-t közölte. Az adatok és ezen belül az évszámok eltorzulására szolgáljon elriasztó például Gustav Seivert, aki Pauschner művével kapcsolatban azt tételezte fel, hogy Soterius azt, mint 1510-ben (!) megjelent munkát közölte. Hozzáfűzte ehhez Gustav Seivert, hogy a mű sokkal később és Grazban jelent meg. Közel jár ehhez Linzbauer közlése, aki a Bécsben 1550-ben szerző megjelölése nélkül, de feltehetően Wolfgang Laziustól származó, pestis ellen írt munkát tulajdonította Pauschnernak.

Miután az 1530-as évszám éppen úgy elírás lehet, mint fordítva, további érvekre van szükség, hogy a kérdést megnyugtató módon el lehessen dönteni. A kis munka ötödik fejezetéből – amint erről már szó volt – kitűnik, hogy Pauschner hívő katolikusnak tartotta magát. 1543 után, amikor is az erdélyi szászok egyértelműen a lutheranizmust választották, illet egy szebeni közhivatalnok aligha írt, és főleg nem jelentették volna meg ilyen formában, sem Szebenben, sem Brassóban.

1550-ből nincs adatunk semmiféle pestisről, míg 1530-ban e ragály rendkívüli méreteket öltött Erdélyben. Különös erővel dühöngött a vész éppen Brassóban, amint erről Hieronymus Ostermayer, a város egyik krónikájának írója külön is megemlékezett.

Pauschner művének előszava Johann Schirmernek szól. Miután a brassói városi számadások zöme e korból – szerencsés módon – nemcsak hogy fennmaradt, de publikálták is őket, mód van arra, hogy utóbbiról hiteles adatokat nyerjünk; 1505–1507 között a város bírója, 1526-ban és 1532-ben Töröcsvár kapitánya volt, 1507-ben nemességet nyert II. Ulászlótól. A források alapján igen pontosan nyomon lehet követni Schirmer életének folyását, aki igen hosszú időn át játszott jelentős szerepet a brassói közéletben. Pontosán tudjuk róla, hogy 1530. február 2-án – Peter Engellel együtt – elkísérte Lucas Hirser bírót Nagyszebenbe, hogy az ottani hatóságokkal tárgyaljanak. Aligha tévedünk, ha a fenti előszót e látogatással hozzuk kapcsolatba. Sőt Magyary-Kossa szerint Schirmer maga is orvos volt, akiről a városi számadások 1540. október 28-án tesznek utoljára említést. Joggal feltehető, hogy ekkortájt halt meg, igen idős korában, hiszen tevékenységéről fél évszázadon át (1491–1540) vannak írásos dokumentumaink a brassói levéltárban. Miután a fentiekből tudjuk, hogy Pauschner 1533–1534, Schirmer pedig 1540–1541 táján halt meg, igen valószínű, hogy valaki (pl. a fia) Pauschner művét jóval annak halála után, 1550-ben kiadta volna, ráadásul meghagyva azt az ajánlást, amely a közel tíz éve elhunytakról szólt.

Végül, de nem utoljára a nyomdászoként feltüntetett Trapoldnerre vonatkozó adataink is az 1530-as évszám mellett és az 1550-es ellen szólnak. Ugyanis ő 1531–1545 között volt Nagyszeben városának jegyzője, majd 1546-ban a városi iskola rektoraként kísérte a Brassóból átrándult Valentin Wagnert, aki Johann Hontertől [Honterus] átvette a brassói nyomda kezelését. Trapoldner mint városi tanácsos 1547. december 24-én halt meg. Miután fiát, aki követte ugyan őt a városi jegyzőségben, nem lehet összetéveszteni vele, mert Emanuelnek hívták, ez is az 1530. évi megjelenés mellett szól.

A nagyszebeni nyomda XVI. század első felében folytatott tevékenységéről – jóllehet példány egyik kiadványából sem maradt reánk – határozott adataink vannak. Itt készült Pauschner művén kívül 1529-ben Thomas Gemmarius városi iskolamester nyelvtankönyve, és 1544-ben Luther katekizmusának román nyelvű fordítása. Ez utóbbi megjelentetése körüli érdemeiért a város Philipp Pictort (Maler) megjutalmazta, aki maga is városi alkalmazott volt, mert mint a tanács román nyelvű jegyzője és tolmácsa dolgozott. Mindezek az adatok aláhúzzák azt a szoros összefüggést, amely az első nagyszebeni nyomda és a város között ebben a korszakban fennállt. Jól beleillik ebbe – éppen az 1530. évi pestis idején – a városi orvos, Sebastian Pauschner művének megjelentetése.

¹ Forrás: Borsa Gedeon: Sebastian Pauschner, az első Magyarországon megjelent orvosi munka szerzője és nyomtatásban kiadott munkái. = Orvostörténeti Közlemények 27 (1963) pp. 275–281. Újabb kiadása: Borsa Gedeon: Könyvtörténeti írások. I. A hazai nyomdászat 15–17. század. Bp., 1996. pp. 122–125.